

goknak a' boldogító rendet vissza adta [...] ezen szerentsének a' Magyar Hadak egyik fő eszközei voltak, akár a' zsoldos Katonáságunkat, akár a' könnyű Lovagjainkat tekintsük”.⁵⁵²

Ezt azért fontos megemlítenünk, mert az utókor és az egykorú híradások egy része megosztott volt a magyar nemesi felkelés szerepét illetően a Napóleon ellen vívott háborúban, s különösen az 1809. június közepén lezajlott győri csatában. A megítélésnek politikai aspektusai is voltak: míg a Habsburg főhercegek (János és Károly)

a reguláris seregeken kívül önkéntes csapatokra is támaszkodhattak (Landwehr), addig a magyar hadsereg a nemesi felkelés (insurrectio) során és módszereivel alakult meg. Az újabb kutatás hangsúlyozza, hogy az udvar már az események megtörténtekeor igyekezett a bécsi hadvezetés hibáit eltussolni és a vereséget a nemesi felkelők megfutamodásának tulajdonítani. Az insurgensek bűnbakká tételével az osztrák hadvezetés egyúttal el akarta kerülni, hogy a nemesi felkelők csapatából erős magyar hadsereg jöjjön létre.⁵⁵³

Peter Krafft festményei a Nemzeti Múzeum számára

A Habsburg Birodalom helyzetének megrendülése 1790 után nem kedvezett a monumentális világi történelmi művek megszületésének. Minthogy I. (II.) Ferenc 1806-ban lemondott a német-római császári címről, a patrióta érzelmű elit néhány tagja szerint szükségessé vált a Habsburg Birodalom népei közötti kapcsolatok elmélyítése s az ennek szolgálatában álló összbiradalmi patriotizmus megerősítése. A mozgalom centrumában Joseph von Hormayr osztrák történész és lapkiadó állt. A biradalmi patriotizmus gondolatkörében a legnagyobb hangsúly a Habsburg uralkodók életének pozitív példái-
került. A monumentális festészet terén ennek

az iránynak a magyarországi példája Peter Krafft *I. (II.) Ferenc magyar királyá koronázása Budán 1792. június 6-án* című, 1823-ban festett műve, illetve ennek párdarabja, a Zrínyi Miklós szigetvári hősi halálát, „kirohanását” ábrázoló festmény (1825).

A Nemzeti Múzeum egyetemes gyűjtési céljai mellett hamarosan megjelent a nemzeti-uralkodói reprezentáció is. József nádor, illetve I. (II.) Ferenc maga kívánt gondoskodni olyan történelmi tárgyú művekről, amelyek kifejezték az uralkodó és a nemesi nemzet tradicionális kapcsolatát. Peter Krafft reprezentatív történelmi festményeinek megrendelése kínált erre alkalmat. Krafft művei voltak az elsők, amelyek eleve a Nemzeti Múzeum számára készültek, s így mintegy lenyomatai a keletkezésük körüli évek múzeumi igényeinek és nemzeti reprezentációjának.

■ PETER KRAFFT: ZRÍNYI KIROHANÁSA SZIGETVÁRBÓL

Nem dönthető el pontosan, hogy Krafft az uralkodóportré, majd az ezt követő – Szvetics Jakabnak a Zrínyi-képre vonatkozó felhívásában említett – Békés megyei és Nógrád megyei megbízások nyomán kialakult magyar kapcsolataira tekintettel kezdett hozzá a Zrínyi Miklós kirohanása jelenet megfestéséhez, vagy csupán Hormayr történelmi festésszel kapcsolatos témajavaslatai nyomán. Ma általános nézet, hogy Zrínyi kirohanásának témaötlete magától Krafftól, illetve Joseph

von Hormayrtól eredt, aki az általa szerkesztett *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*ban (később *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*) az 1810-es évektől foglalkozott történelmi témákkal. Zrínyi az Osztrák Birodalom hőseként jelent meg 1807-ben a Hormayr által szerkesztett *Oesterreichischer Plutarch* VII. kötetének leírásában, majd az *Archiv* 1817-es évfolyamában.⁵⁵⁴ Hormayr 1821 és 1825 között rendszeresen beszámolt Krafft képének

I/95 ■ Peter Krafft: Zrínyi kirohanása Szigetvárból, 1825

keletkezéséről és kiállításáról is. A komponálás első fázisára vonatkozó forrás Johann Stephan Decker 1820-ban készült rajza, amely a festőt Zrínyit ábrázoló készülő műve előtt ülve ábrázolja.⁵⁵⁵ Krafft önéletírásának vázlatát, amelyet 1840 körül vetett papírra, az Österreichische Galerie archívuma őrzi.⁵⁵⁶ Ebben a festő azt írja, hogy a Nemzeti Múzeum 1820-ban rendelte meg a képeket. A nagy kompozíció vázlatát vagy annak variánsát még a magyar rendek formális megrendelése előtt Krafft kiállította Bécsben. Krafft a várból kitörő Zrínyit a történeti és a képzőművészeti hagyománnyal ellentétben nem gyalog, hanem lovon ábrázolta. A szakirodalomban felmerült az is, hogy Zrínyi halálának megfestésére elsőként magyar megrendelő, gróf Festetics László kérte fel Krafftot.⁵⁵⁷ Ez utóbbi festmény azonban teljes bizonyossággal nem azonosítható.⁵⁵⁸

Krafft képéről már elkészülte előtt élénk levelezés alakult ki a magyar írók között.⁵⁵⁹ Kazinczy Ferenc – aki évek óta foglalkozott Zrínyi képei felkutatásával – értesült róla, hogy Krafft nem a megfelelő képi forrásokat kapta kézhez és összekeverte a két Zrínyi, a költő és a hadvezér képmását.⁵⁶⁰ A Csáktornyán őrzött Zrínyi-képmásokra, a „Héros Zrininek, s’ a’ Poéta Zrininek” valóságos képeire Csokonai levele hívta fel a figyelmét még 1805-ben. Kazinczy ettől kezdve barátai körében szorgalmazta ezeknek az „originális képeknek” a lemásoltatását. Szerette volna mind a hős, mind a költő csáktornyai képmását közölni az általa szerkesztett, 1817-ben kiadott *Zrínyi Miklós minden munkáiban*.⁵⁶¹ Az a dilemma, hogy vajon ideálképet vagy hiteles képmást kell-e adni a költemények mellé, már az ez ügyben folytatott levelezésében is nagy súllyal jelenik

meg. Krafft képével kapcsolatban Kazinczy főleg azt találta zavarónak, hogy a festő lóra ültette hőst, noha a források egyöntetűen a gyalogos kitörésről szólnak.

Kritikai megjegyzései József nádoron keresztül eljutottak Kraffthoz is, aki alapos stúdiumaira hivatkozva védte meg kompozícióját. Mint írja, Adam Bartschnak, a császári metszetgyűjtemény munkatársának segítségével áttanulmányozta a régi ábrázolásokat, s egy 1570-ből való ritka kép alapján formálta meg Zrínyi hiteles portréját.⁵⁶² Kosztümjéhez felhasználta Zrínyinek az ambra-si gyűjteményben őrzött „kaftánját”, valamint a „Weiss-Kunig 5-ik kapitányának képét”. A Kazinczy, József nádor hivatalnokai és Krafft között folytatott levelezés arról tanúskodik, hogy a történeti képekkel kapcsolatban ekkorra már egyre inkább követelménnyé vált a hitelesség. Krafft elhárította magát az általa korábban, Festetics László számára festett Zrínyi-képmástól is. Mint írja, a *Hébében* reprodukált Zrínyi arckép „sem nem a hős Zrínyi, sem nem a poéta képe, hanem egy gróf Festetics László számára készített *ideál*”.⁵⁶³

A festmény (I/95. kép) sajátos ikonográfiai újítása volt a hazai és a külföldi történetírásban és irodalomban a 16. század óta tovább hagyományozódó toposznak, a szigetvári vitéz nő történetének (jelenlegi ismereteink szerint első) képi ábrázolása: a várból kimentő katonák között, a lovasok mögött egy harci sisakot viselő nő tűnik fel.⁵⁶⁴ A szigetvári eseményekről már az ostrom évében beszámolt egy magyar nyelvű, nyomtatásban is megjelent, *História az Szigetvárnak veszéséről* című ének,⁵⁶⁵ s később számos hazai és külföldi történeti munka és irodalmi alkotás is megörökítette a védők bátorságát. Bár az ostromleírások többsége szerint csak férfiak vettek részt az utolsó ütközetben, az említett históriás ének részletesen írt arról, hogy amikor a katonák megölték vagy barátjukkal megölték a várban lévő feleségüket vagy kedvesüket, nehogy azok a pogányok kezére kerüljenek, egy ifjú vitéz a felesége könyörgésére páncélt, fegyvert és lovat adott neki, s hősi halálukig együtt küzdöttek a törökök ellen.

A Szigetvárott férfiruhában harcoló nő bátorságát *Ruinae Pannonicae* című fő művében Christian Schesaeus erdélyi szász író is megörökítette.⁵⁶⁶ A vitéz szigetvári nő motívuma megtalálható az 1587-ben ugyanott kiadott, dicsőítő írásokat és költeményeket tartalmazó latin nyelvű albumban (*De Sigetho, Hungariae propugnaculo*) is, melynek magyarországi összeállító külföldön is ismertté akarták tenni Zrínyi Miklós, illetve a szigetvári hősök hazaszeretetét és bátorságát.⁵⁶⁷ A vitéz szigetvári nő(k) motívuma a 17. század eleje óta több külföldi – elsősorban német és francia – történeti és irodalmi műben feltűnik,⁵⁶⁸ s találkozunk vele a 18–19. század fordulójának német nyelvű drámairodalmában is: Friedrich August Clemens Werthes Szigetvár ostromáról szóló szomorújátékában (1790), Pyrker János László *Zrinis Tod* című, 1810-ben Bécsben megjelent színdarabjában, illetve Theodor Körner *Zríny* című drámájában. „Jertek! mutassuk meg, hogy a’ nemnek külömbisége nem szükséges képpen teszi külömbözőkké a’ gondolatokat és a’ szívet! szint úgy ditsóséggel halhatunk meg mint a’ férjfiak! Ezek a’ fegyverek számunkra vagynak itt”⁵⁶⁹ – hangzik a nyilatkozat egy hős feleség szájából Werthes drámájának korabeli magyar fordításában, melyben a felvilágosodás egyik fontos filozófiai gondolatát tükröző elvre („a léleknek nincs neme”) is ráismerhetünk.

A történetet a 18–19. század fordulóján német nyelvű bécsi folyóiratok és ifjúsági kiadványok is közreadták.⁵⁷⁰ „Azután, a’ vitéz Asszony férfi ruhába öltözött, férje fegyvereket adott neki, és bal keze felől maga mellé állította. A’ várkapui megnyittattak, a’ vonóhid le eresztetett ’s azonnal elkezdődött a’ véres ütközet. A’ Szép Magyar Asszony a’ kit a’ bátor szívvel hartzolók közül egy sem halladott fellül, férjét a’ ki mint egy dühös oroszlány halált és veszedelmet szórt maga körül az ellenségre, maga mellett látta el esni. De annak halála bátorságát nem kissebbé tette, sőt inkább nagyobb dühösségbe hozta és új erőt adott neki az ő kedves férjének haláláért való bosszúállásra. Végtére ő is halálos sebet kapott, és minek-

I/96 ■ Peter Krafft – Franz Stöber: Zrínyi kirohanása Szigetvárból, 1836

utánna halált és veszedelmet szórt volna a' dühösségtől habozó Törökökre, bátor lelkét a' tsata piatzon ki botsátá" – áll az 1810-es évek egyik népszerű bécsi ifjúsági könyvének magyar fordításában.⁵⁷¹ A szigetvári vitéz nő történetét tehát Peter Krafft – aki történelmi festményei elkészítése előtt gyakran végzett forráskutatást – több forrásból is ismerhette.

Krafft festményének az Osztrák Birodalmon belüli ismertségét növelte, hogy 1836-ban a bécsi Kunstverein a képről készült nagy méretű (40×50 centiméteres), pompás rézmetszetet ajándékozta egyesületi tagjainak. A vitéz nő természetesen ezen a lapon is feltűnik (I/96. kép).

A vitéz szigetvári nő ábrázolásával azon a litográfián is találkozunk, melyet 1825-ben Moritz von Schwind rajza nyomán Josef Kriehuber készített, s melynek kompozíciója Krafft festményé-

nek a hatását mutatja. A Zrínyi mögött a várból kirohanó katonák között Kriehuber litográfiáján is látunk egy – a Krafft képén szereplőhöz hasonló, forgódíszes sisakot viselő – nőt, akire a mellette álló vitéz – minden bizonnyal a férje – együttérző szeretettel tekint⁵⁷² (I/97. kép). A férje mellett harcoló vitéz szigetvári nő azon a 19. század első felében, ismeretlen mester által készített litográfián is feltűnik, melynek egy példányát az Österreichische Nationalbibliothek őrzi.⁵⁷³ A sokszorosított grafikai lap ismert lehetett Magyarországon is, ez a litográfia volt ugyanis az előképe az *Új oktató és mulattató Fillér-kalendárium* 1837-ben megjelent első évfolyama Szigetvár ostromát ábrázoló címlapelőzékének (I/98. kép). A litográfia központi része – rajta a vitéz nő – díszítette Lavotta János *Szigetvár ostroma, eredeti magyar ábránd, a nép között forgott*

I/97 ■ Moritz von Schwind – Josef Kriehuber: Zrínyi kirohanása, 1825

I/98 ■ Zrínyi kirohanása. Illusztráció az Új oktató és mulattató Filler-kalendáriumból, 1837

százados zene-töredékekből című, Kirch János nagykarolyi zenetanár által megjelentetett zeneműve kottájának címlapját is.⁵⁷⁴

Krafft Zrínyi-képét Kazinczy nyilvánosan is méltatta. 1825-ben kisebb füzetet tett közzé Bécsben.⁵⁷⁵ (Ezt az írását még ebben az évben a *Hébe* magyarul is közölte.) Ismertetőjét Kazinczy magának a festőnek ajánlotta, s a képeken kívül leírta az eseményt, Zrínyi Miklós kirohanásának történetét is. Hangsúlyozta, hogy Zrínyi azért szánta el magát a hosszas védekezésre és végül a hősi halálra, hogy a törököt legalább addig feltartóztassa, amíg II. Miksa császár és hadvezére,

Schwendi Lázár (Lazarus Schwendi) elegendő erőt vonnak össze a védekezésre.

A Zrínyi-kompozíció aktualitását mind Bécsben, mind Pesten növelte egy nem sokkal korábban jelentős sikert arató hazafias dráma, Theodor

Körner *Zríny. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen* című műve (1812–1813),⁵⁷⁶ melynek törökellenes kicsengése a saját korának „pogánya” ellen vívott küzdelemre utalt, azaz Napóleon-ellenes parabolát láttak benne. A bécsi Altes Burgtheater igazgatóinak – „Kavaliersdirektion” (gróf Pálffy Ferdinánd és herceg Josef Lobkowitz) – javaslatára Körnert 1813-ban kinevezték udvari színműírónak. Körner Zrínyiről szóló darabjának pesti bemutatói – köztük az, amely Bartha János főszereplésével zajlott – a kezdetektől nagy sikert arattak. (Barthát e szerepében meg is örökítette Barabás Miklós litográfiája, I/99. kép.) A darab lefordítását a Pesti Jótékony Nőegylet rendelte meg Szemere Páltól, melyet 1818 decemberében főúri műkedvelők támogatásával elő is adtak a Pesti Városi Színházban. Szemere fordítása nemcsak tekintettel volt a magyar körülményekre, s például a Körner-darabban használt császár szó helyett rendszeresen a király kifejezést használta, de megváltoztatta a darab hazafias kicsengését is: Zrínyi és társai hősi halála szövegszerűen nem a császárért vagy királyért, hanem a „hazáért” következik be.⁵⁷⁷ Szemere fordítása, amely az *Élet és Literatura* 1826-os évfolyamában jelent meg, nagy hangsúlyt kapott Kölcsey Ferenc 1826-ban „Cselkövi” név alatt közzétett kritikájában (*Körner Zrínyijéről*), valamint a *Nemzeti*

I/99 ■ Barabás Miklós: Bartha János Zrínyi szerepében

hagyományok című írásában.⁵⁷⁸ A Körner művének fordításaival kapcsolatos filológiai kutatás a Zrínyi-téma kapcsán feltárta a nemzeti tematika előretörését.⁵⁷⁹

■ PETER KRAFFT: I. (II.) FERENC MAGYAR KIRÁLYÁ KORONÁZÁSA BUDÁN 1792. JÚNIUS 6-ÁN

Peter Krafft kívánságára, mely szerint a Magyar Nemzeti Múzeum számára megfestené Zrínyi halálát „mint a királyért és a hazáért tett heroikus önfeláldozás hatalmas példáját”, hivatkozik Szvetics Jakab abban a rendek hozzájárulását kérő felhívásában, amelyben felmerül két további kép megfestésének ötlete.⁵⁸⁰ A Zrínyi-kép párdarabja: *I. (II.) Ferenc magyar királlyá koronázása Budán 1792. június 6-án* (I/100. kép). Szvetics megemlíti egy harmadik kompozíció tervét is: a

Vitam et sanguinem jelenetét, ez azonban nem készült el. Műfaji tekintetben tehát nem három történeti kompozícióról, történelmi tablóról van szó, hanem az I. (II.) Ferenc magyar királlyá koronázásának jelenkori ceremóniaképét kísérik a történelmi témák, mintegy történelmi példákkal alátámasztva az aktuális hatalom viselőinek – a királynak és a nemességnek – régi egységét.⁵⁸¹ Ennek az eseményábrázolásnak hazai kontextusát tekintve különösen azért lehetett jelentősége,